

Adam Wiśniewski

Uniwersytet Gdański, Polska
adam.wisniewski@prawo.ug.edu.pl
ORCID:0000-0002-4921-0215

Wojciech Zalewski

Uniwersytet Gdański, Polska
wojciech.zalewski@prawo.ug.edu.pl
ORCID: 0000-0001-5539-7162

<https://doi.org/10.26881/gsp.2025.1.16>

Analiza instytucji wyłączenia możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia na podstawie standardów wynikających z orzecznictwa ETPCz

Uwagi wstępne

Nowela kodeksu karnego z dnia 7 lipca 2022 r., będąca ukoronowaniem okresu populistyczno-penalnych rządów Prawa i Sprawiedliwości, budziła od początku rozliczne wątpliwości¹. W krótkim opracowaniu nie sposób odnieść się do wszystkich jej wątków. Z konieczności, w niniejszym tekście autorzy postanowili poddać ocenie jeden z jej najbardziej kontrowersyjnych efektów legislacyjnych w postaci stworzenia regulacji, która może wykluczać możliwość warunkowego przedterminowego zwolnienia przy wymierzaniu kary dożywotniego pozbawienia wolności.

Nie uprzedzając toku analizy, już na wstępie trzeba zauważyć, że na tle orzecznictwa trybunału strasburskiego wywodzi się tezę, iż waga czynu nie może być jedynym czynnikiem decydującym o karze. Podkreśla się znaczenie resocjalizacji, jako

¹ Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 2600). Por. w przedmiocie pierwotnych propozycji zwłaszcza: M. Melezini, *Wybrane problemy nowego podejścia do filozofii karania w świetle ustawy z 13 czerwca 2019 r.*, „Ius Novum” 2020, nr 2, s. 47 i nn.; M. Płatek, *Opinia prawna na temat Projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk 2154)*, s. 20–21, <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/opinieBAS.xsp?nr=2154> [dostęp: 14.01.2024]. Opinia ta została wydana do projektu ustawy z 2019 r., który przewidywał analogiczny przepis, w interesującym nas obecnie kontekście: W. Hermeliński, B. Nita-Światłowska, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności bez dostępu do warunkowego przedterminowego zwolnienia – refleksje w kontekście gwarancji wynikających z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Palestra” 2018, nr 10, s. 21–29; E. Dawidziuk, A. Kosyło, M. Niełacna, *Dożywotnie więzienie na wokandzie trybunału strasburskiego*, Warszawa 2020, zwłaszcza s. 51–54. Na temat omawianej nowelizacji zob. A. Barczak-Oplustil, M. Małecki, S. Tarapata, M. Iwański, *Populistyczna nowelizacja prawa karnego. Ustawa z dnia 7.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk senacki nr 762)*, Kraków, 19.07.2022, <https://kipk.pl/wp-content/uploads/2022/07/novelizacja2022.pdf> [dostęp: 14.01.2024]; K. Wiak, Z. Gądzik, *Zmiany w zakresie warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia kary w nowelizacji Kodeksu karnego z 7 lipca 2022 r.*, „Probacja” 2023, nr 1, s. 41–60; T. Tyburcy, *Geneza i motywy wprowadzenia do Kodeksu karnego możliwości wymierzenia kary nieredukowalnego dożywotniego pozbawiania wolności*, „Biuletyn Kryminologiczny” 2023, nr 30, s. 1–18.

dyrektywy realizowanej nie tylko wobec skazanych sprawców, ale także wobec całości społeczeństwa (*rehabilitation of offenders and societies*)². Resocjalizację podnosi się do rangi zasady konstytucyjnej i coraz częściej mówi się o „prawie do nadziei”³.

Celem tego opracowania jest, po pierwsze, przedstawienie standardów wynikających z prawa do nadziei wypracowanych na gruncie europejskich standardów praw człowieka oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPCz, Trybunał lub trybunał strasburski) i zestawienie ich z polską regulacją. Po drugie zaś, podjęta zostanie próba oceny regulacji kary dożywotniego pozbawienia wolności w prawie polskim, w tym zwłaszcza w kontekście możliwego orzeczenia zakazu przedterminowego warunkowego zwolnienia.

1. Prawo do nadziei w orzecznictwie strasburskim

Prawo do nadziei wynika z orzecznictwa ETPCz dotyczącego kar dożywotniego pozbawienia wolności. Należy jednak od razu wyjaśnić, że samo wymierzenie kary dożywotniego pozbawienia wolności dorosłemu sprawcy nie jest jako takie zakazane lub też uznawane za niezgodne z art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁴ zawierającym zakaz tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania⁵. Problem pojawia się wówczas, gdy wymierzona zostaje kara bezwzględnego dożywotniego pozbawienia wolności bez prawa do przedterminowego warunkowego zwolnienia (*irreducible life sentence*).

W celu stwierdzenia, czy kara dożywotniego pozbawienia wolności może być w danej sprawie uznana za karę bezwzględną, Trybunał dąży do ustalenia, „czy można powiedzieć, że dożywotni więzień ma jakąkolwiek perspektywę zwolnienia”⁶. Analiza orzecznictwa ETPCz w tej kwestii pokazuje, iż „w tych przypadkach, gdzie prawo krajowe przewiduje możliwość kontroli kary dożywocia pod kątem jej złagodzenia, umorzenia, zakończenia lub warunkowego zwolnienia skazanego, będzie to wystarczające do spełnienia wymogów wynikających z art. 3”⁷. Jak stwierdził Trybunał w sprawie *Kafkaris przeciwko Cyprowi*, „kara dożywocia nie staje się »nieredukowalna« przez sam fakt, że w praktyce może zostać odbyta w całości. Do celów art. 3 wystarczy, że kara dożywocia może być *de iure* i *de facto* złagodzona”⁸.

² Por. N. Kisić, S. King, *Toward a More Lenient Law: Trends in Sentencing from the European Court of Human Rights*, „Human Rights Brief” 2014, vol. 21, no. 2, s. 9–15.

³ Por. np. E. Rotman, *Do Criminal Offenders Have a Constitutional Right to Rehabilitation?*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 1986, vol. 77, no. 4, s. 1028.

⁴ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284; dalej: EKPCz lub Konwencja).

⁵ Zob. wyrok ETPCz z dnia 12 lutego 2008 r. w sprawie *Kafkaris przeciwko Cyprowi*, skarga nr 21906/04, HUDOC (dalej: *Kafkaris przeciwko Cyprowi*), § 97.

⁶ *Ibidem*, § 98.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

Kwestia zgodności wymiaru kary dożywotniego pozbawienia wolności z Konwencją została rozwinięta w sprawie *Vinter i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*⁹. W kontekście wymogu, iż kara nie powinna być rażąco nieproporcjonalna, w przypadku kar dożywocia, ETPCz stwierdził, że należy rozróżnić trzy rodzaje kary: (i) karę dożywocia z możliwością zwolnienia po odbyciu minimalnego okresu; (ii) uznaniową karę dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości zwolnienia warunkowego oraz (iii) obowiązkową karę dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości zwolnienia warunkowego.

W pierwszym przypadku, według ETPCz, kara jest redukowalna i z tego powodu nie powstają problemy na podstawie art. 3 EKPCz. W drugim przypadku, dotyczącym uznaniowej kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości zwolnienia warunkowego, zdaniem Trybunału, takie kary są zazwyczaj orzekane w przypadku najcięższych przestępstw, takich jak morderstwo lub nieumyślne spowodowanie śmierci. W każdym systemie prawnym za takie przestępstwa, jeśli nie grozi dożywocie, to zwykle grozi kara wieloletniego pozbawienia wolności. Dlatego też każdy oskarżony skazany za takie przestępstwo musi się spodziewać, że spędzi wiele lat w zakładzie karnym, zanim będzie mógł realistycznie mieć nadzieję na przedterminowe zwolnienie, niezależnie od tego, czy zostanie skazany na dożywocie, czy na określoną liczbę lat pozbawienia wolności. Jeżeli zatem sąd orzeknie uznaniową karę dożywocia po należytym rozważeniu wszystkich istotnych czynników łagodzących i obciążających, w chwili jej wymierzania nie pojawi się kwestia naruszenia art. 3 Konwencji¹⁰. W trzecim przypadku, tj. obowiązkowej kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości zwolnienia warunkowego, Trybunał stoi na stanowisku, że wymagana jest tu zwiększona kontrola. Wadą każdego wyroku orzekającego obowiązkową karę dożywocia jest to, że pozbawia on oskarżonego możliwości przedstawienia przed sądem orzekającym jakichkolwiek czynników łagodzących lub szczególnych okoliczności. Dotyczy to przede wszystkim przypadku obowiązkowej kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości zwolnienia warunkowego. W takim przypadku sąd skazuje oskarżonego na spędzenie reszty dni w więzieniu, niezależnie od stopnia jego winy i niezależnie od tego, czy sąd wydający wyrok uważa karę za uzasadnioną. Jednak zdaniem Trybunału „rozważania te nie oznaczają, że obowiązkowa kara dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości zwolnienia warunkowego jest sama w sobie niezgodna z Konwencją, chociaż tendencja w Europie wyraźnie sprzeciwia się takim karom [...]. Względy te oznaczają raczej, że istnieje znacznie większe prawdopodobieństwo, że taka kara będzie rażąco nieproporcjonalna niż jakikolwiek inny rodzaj kary dożywocia”¹¹.

Pomimo że wyroki dożywocia wydane wobec trzech skarżących w sprawie *Vinter* zostały uznane przez ETPCz za dyskrecjonalne kary dożywotniego pozbawienia

⁹ Wyrok Wielkiej Izby ETPCz z dnia 9 lipca 2013 r. w sprawie *Vinter i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skargi nr 66069/09, 130/10 i 3896/10, HUDOC (dalej: *Vinter i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*).

¹⁰ *Kafkaris przeciwko Cyprowi*, § 91–92.

¹¹ *Ibidem*, § 93.

wolności bez możliwości wcześniejszego zwolnienia, Izba Trybunału nie doszukała się w tej sprawie naruszenia art. 3 Konwencji. Stwierdzono bowiem, iż skarżący nie podnieśli zarzutu rażącej nieproporcjonalności nałożonych kar, kwestia faktycznej redukowalności kary dożywocia nie podlegała badaniu, a wymierzone kary w przypadku wszystkich skarżących służyły uzasadnionym celom penologicznym w postaci ukarania oraz odstraszenia¹².

Orzekając w sprawie *Vinter*, Wielka Izba Trybunału uznała jednak, inaczej niż Izba, że w tej sprawie doszło do naruszenia art. 3 Konwencji. W kontekście bowiem kary dożywocia art. 3 EKPCz należy interpretować w ten sposób, że wymaga on możliwości złagodzenia kary w sensie zapewnienia kontroli, która pozwala władzom krajowym rozważyć, czy jakiegokolwiek zmiany w wyroku dożywotniego skazanego są na tyle znaczące, a w trakcie odbywania kary nastąpił taki postęp w kierunku resocjalizacji, że dalsze pozbawienie wolności nie może być już oparte na uzasadnionych względach penologicznych¹³. Wielka Izba stwierdziła przy tym, że istnieje kilka przyczyn, z powodu których, aby kara dożywotniego więzienia mogła być uznana za zgodną z art. 3 EKPCz, musi istnieć zarówno perspektywa zwolnienia skazanego, jak i możliwość ponownego przeglądu orzeczonej kary¹⁴.

Po pierwsze, muszą istnieć uzasadnione podstawy penologiczne przemawiające za skazaniem na karę dożywotniego pozbawienia wolności, takie jak dolegliwość kary, prewencja, ochrona społeczeństwa oraz resocjalizacja. Zdaniem ETPCz w trakcie odbywania kary waga tych celów ulega zmianom, i w związku z tym cele kary, stanowiące główne jej uzasadnienie w chwili skazania, mogą tracić na znaczeniu po długim okresie odbywania kary. Dlatego też dopiero dokonanie kontroli zasadności dalszego dożywotniego pozbawienia wolności we właściwym momencie pozwala na należyłą ocenę wagi poszczególnych celów kary¹⁵.

Po drugie, jeżeli więzień zostanie osadzony w zakładzie karnym bez perspektywy zwolnienia i możliwości ponownego rozpatrzenia zasadności dożywotniego pozbawienia wolności, istnieje ryzyko, że nigdy nie będzie mógł odpokutować za swoje przestępstwo, bowiem niezależnie od tego, co zrobi on w więzieniu, niezależnie od tego, jak wyjątkowe będą jego postępy na drodze do resocjalizacji, jego kara pozostanie stała i nie będzie podlegała ponownej ocenie w toku jej wykonywania¹⁶.

Po trzecie, ETPCz powołał się na orzecznictwo Niemieckiego Federalnego Trybunału Konstytucyjnego, który w jednej ze spraw uznał, że niepodlegająca skróceniu kara bezwzględnego dożywotniego pozbawienia wolności jest niezgodna z przepisem dotyczącym godności ludzkiej zawartym w ustawie zasadniczej poprzez pozbawienie skazanego szansy na odzyskanie wolności w przyszłości. W konsekwencji, zdaniem

¹² *Ibidem*, § 95.

¹³ *Vinter i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, § 119.

¹⁴ *Ibidem*, § 110.

¹⁵ *Ibidem*, § 111.

¹⁶ *Ibidem*, § 112.

ETPCz, „podobne względy muszą mieć zastosowanie w ramach systemu Konwencji, którego istotą, jak często stwierdzał Trybunał, jest poszanowanie godności ludzkiej”¹⁷.

Po czwarte, zdaniem trybunału strasburskiego, pomimo że zadanie osobistej dolegliwości „pozostaje jednym z celów pozbawienia wolności, europejska polityka karna kładzie obecnie nacisk na resocjalizacyjny cel pozbawienia wolności, zwłaszcza pod koniec długiej kary pozbawienia wolności”¹⁸. ETPCz powołał się przy tym na zasady Europejskich Reguł Więziennych¹⁹. Zgodnie z regułą 6 – „Każde pozbawienie wolności jest prowadzone tak, by ułatwić osobom pozbawionym wolności reintegrację w wolnym społeczeństwie”. Z kolei zgodnie z regułą 102.1 – „rygor dla odbywających karę ma na celu umożliwienie więźniom prowadzenia odpowiedzialnego i zgodnego z prawem życia”²⁰.

Wskazane przyczyny doprowadziły Wielką Izbę Trybunału do wniosku, że „w kontekście kary dożywocia art. 3 [Konwencji] należy interpretować w ten sposób, że wymaga on redukowalności kary w tym sensie, iż będzie zapewniona jej okresowa kontrola. Pozwoli ona władzom krajowym na rozważenie, czy jakiegokolwiek zmiany w karze dożywotniego pozbawienia wolności są na tyle znaczące, a w trakcie odbywania kary poczyniono taki postęp w kierunku resocjalizacji, że dalsze osadzenie w zakładzie karnym nie może być już wspierane uzasadnionymi względami penologicznymi”²¹. Ponadto, co istotne, osadzony już na samym początku odbywania kary pozbawienia wolności powinien mieć świadomość, co musi zrobić, żeby można było rozpatrzyć jego wcześniejsze zwolnienie²².

W celu wzmocnienia przyjętej argumentacji dla uzasadnienia tezy o znaczeniu resocjalizacji więźniów skazanych na dożywocie, jak również konieczności zapewnienia perspektywy ich ostatecznego zwolnienia ETPCz powołał się w szerokim zakresie nie tylko na odpowiednie instrumenty przyjęte w ramach Rady Europy i ONZ, ale także na statut Międzynarodowego Trybunału Karnego i praktykę państw-stron²³.

Ustanowiony przez ETPCz w sprawie *Vinter* standard, dotyczący prawa do nadziei, nasuwa jednak szereg wątpliwości i pytań. Dotyczą one w szczególności tego, jaką rolę w tym standardzie odgrywa prawo łaski, czy prawo do nadziei wymaga, aby w każdym przypadku skazani na kary dożywotniego pozbawienia wolności odzyskiwali przedterminowo wolność, oraz czy państwa posiadają w tym zakresie margines oceny, a jeśli tak, to czego dotyczy swoboda wynikająca z tej doktryny.

W decyzji w przedmiocie dopuszczalności w sprawie *Tibor Törköly przeciwko Węgrom* skarżący został skazany na dożywocie z możliwością zwolnienia warunkowego

¹⁷ *Ibidem*, § 113.

¹⁸ *Ibidem*, § 115.

¹⁹ Zalecenie Rec(2006)2-rev Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych (przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952. posiedzeniu delegatów ministrów).

²⁰ *Vinter i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, § 115.

²¹ *Ibidem*, § 119.

²² *Ibidem*, § 122.

²³ *Ibidem*, § 114–118.

po 40 latach. Trybunał uznał, że wydany wyrok gwarantuje mu odległą, ale realną możliwość zwolnienia. Co więcej, ETPCz zauważył, że skarżący może ubiegać się o ułaskawienie Prezydenta nawet wcześniej. Mając świadomość, iż prezydenckie prawo łaski jest uprawnieniem uznaniowym, niewykonywanym przez organ sądowy, Trybunał przypomniał jednak, „że główną kwestią z punktu widzenia art. 3 [Konwencji] jest to, czy istnieje w ogóle nadzieja na zwolnienie skarżącego. [...] Zdaniem Trybunału w tym kontekście godne uwagi jest to, że oskarżony ma swobodę złożenia wniosku o ułaskawienie w dowolnym momencie po wydaniu wyroku skazującego”²⁴.

W rozpoznawanej trzy lata później sprawie *László Magyar przeciwko Węgrom* ETPCz odmówił przyznania instytucji prawa łaski jakiegokolwiek znaczenia z punktu widzenia prawa do nadziei. Trybunał stwierdził, że instytucja ułaskawienia przez Prezydenta, rozpatrywana niezależnie od ewentualnych regulacji dotyczących prawa do zwolnienia warunkowego, nie pozwala więźniowi na uzyskanie wiedzy odnośnie do tego, co musi zrobić, aby mógł zostać zwolniony, oraz na jakich warunkach. Instytucja ta nie gwarantuje należytego uwzględnienia zmian i postępów w resocjalizacji poczynionych przez więźnia skazanego na dożywocie, bez względu na to, jak znaczące by one nie były. Dlatego w tej sprawie ETPCz stwierdził, iż nie można uznać wymierzonej kary dożywocia za podlegającą zmniejszeniu jedynie w kontekście teoretycznej możliwości skorzystania przez Prezydenta z prawa łaski²⁵.

Kwestię znaczenia prawa łaski z punktu widzenia prawa do nadziei ETPCz rozpatrywał m.in. także w sprawie *Petukhov przeciwko Ukrainie*. Trybunał rozważał m.in. zgodność z prawem do nadziei sytuacji, w której więźniowie skazani na karę dożywocia na Ukrainie mogą spodziewać się odzyskania wolności jedynie w dwóch przypadkach: jeżeli zapadną na poważną chorobę uniemożliwiającą dalsze uwięzienie lub jeżeli otrzymają ułaskawienie Prezydenta²⁶.

Analizując instytucję prezydenckiego prawa łaski w świetle prawa ukraińskiego, Trybunał zwrócił uwagę na brak obowiązku uzasadnienia decyzji Prezydenta Ukrainy i podległych mu organów w sprawie wniosków o ułaskawienie dodatkowo przy jednoczesnym braku kontroli sądowej tego typu decyzji. W tej sytuacji, zdaniem ETPCz, „korzystanie przez skazanych dożywotnio z prawa do rewizji kary dożywocia w drodze ułaskawienia Prezydenta nie może być uważane za objęte wystarczającymi gwarancjami proceduralnymi”²⁷. Prowadzi to do wniosku, że instytucja prezydenckiego prawa ułaskawienia jest współczesnym odpowiednikiem królewskiej prerogatywy łaski, a nie mechanizmem opartym na przesłankach penologicznych i z odpowiednimi gwarancjami proceduralnymi.

²⁴ Decyzja ETPCz z dnia 5 kwietnia 2011 r. w kwestii dopuszczalności w sprawie *Tibor Törköly przeciwko Węgrom*, skarga nr 4413/06, HUDOC.

²⁵ Wyrok ETPCz z dnia 20 maja 2014 r. w sprawie *László Magyar przeciwko Węgrom*, skarga nr 73593/10, HUDOC (dalej: *László Magyar przeciwko Węgrom*), § 58.

²⁶ Wyrok ETPCz z dnia 12 marca 2019 r. w sprawie *Petukhov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 41216/13, HUDOC, § 178.

²⁷ *Ibidem*, § 179.

Podobnie jak w sprawie *Vinter*, trybunał strasburski zwrócił uwagę, że europejska polityka karna kładzie obecnie nacisk na resocjalizacyjny cel pozbawienia wolności, nawet w przypadku osób skazanych na dożywocie. Według ETPCz „Obowiązek zapewnienia możliwości resocjalizacji należy postrzegać jako obowiązek środków, a nie rezultatu. Jednakże pociąga to za sobą pozytywny obowiązek zapewnienia więźniom dożywotnim takich systemów penitencjarnych, które są zgodne z celem resocjalizacji i umożliwiają takim więźniom osiągnięcie postępu na drodze do ich resocjalizacji. [...] Taki obowiązek istnieje w sytuacjach, gdy to reżim więzienny lub warunki osadzenia utrudniają resocjalizację”²⁸. Dotyczy to sytuacji panującej na Ukrainie, gdzie skazani na dożywocie są oddzieleni od innych więźniów i spędzają do 23 godzin dziennie w swoich celach, które są zwykle obsadzone dwu- lub trzykrotnie, z niewielką ilością zorganizowanej działalności i możliwości socjalizacji. Rządowi Ukrainy nie udało się wyjaśnić, w jaki sposób może następować resocjalizacja więźnia w takich warunkach²⁹.

Przy ocenie, czy kara dożywocia podlega *de facto* skróceniu, istotne może się okazać, według Trybunału, uwzględnienie informacji statystycznych na temat liczby osób, które zostały ułaskawione. Opierając się na dostępnych danych, ETPCz stwierdził, że „jak dotąd na Ukrainie uwzględniono tylko jedną prośbę o ułaskawienie od skazanego na dożywocie. Ze statystycznego punktu widzenia pokazuje to, że w praktyce skazani na dożywocie mają znikome szanse na uwzględnienie ich prośb o ułaskawienie”³⁰. W konsekwencji Trybunał, uznając, iż istniejący na Ukrainie system dotyczący więźniów dożywotnich jest niezgodny z celem resocjalizacji, stwierdził naruszenie art. 3 Konwencji z uwagi na nieredukowalną karę dożywotniego pozbawienia wolności skarżącego w tej sprawie³¹.

Trybunał wyjaśnił też, że prawo do nadziei nie oznacza, iż orzeczona kara dożywocia nie może zostać odbyta w całości. Naruszeniem art. 3 EKPCz jest sam fakt nałożenia nieredukowalnej kary dożywocia. Kara ta jednak, jak wyjaśnił Trybunał, „nie staje się nieredukowalna przez sam fakt, że w praktyce może zostać odbyta w całości, o ile tylko *de iure* i *de facto* podlega skróceniu. Sytuacja zatem, w której skazany na dożywocie miałby zgodnie z prawem krajowym prawo do przedterminowego warunkowego zwolnienia, ale zwolnienia tego odmówiono by mu na tej podstawie, że nadal stwarza on zagrożenie społeczeństwu, nie stanowiłaby naruszenia Konwencji”. ETPCz podkreślił, że państwa mają w tym przypadku pozytywny obowiązek „podjęcia środków w celu ochrony społeczeństwa przed brutalnymi przestępstwami, a Konwencja nie zabrania państwu poddania osoby skazanej za poważne przestępstwo karze dożywotniego pozbawienia wolności, umożliwiającej w razie potrzeby dalsze pozbawienie wolności sprawcy w celu ochrony społeczeństwa”³².

W przypadku orzekania kar dożywotniego pozbawienia wolności państwa-strony EKPCz korzystają również ze stosunkowo szerokiego pod względem przedmiotowym

²⁸ *Ibidem*, § 181.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, § 184–186.

³¹ *Ibidem*, § 186–187.

³² *Ibidem*, § 48–49.

marginesu oceny. W ramach tego marginesu władze krajowe mają swobodę wyboru „konkretnego systemu sądownictwa karnego, w tym ustaleń dotyczących kontroli kary i zwolnienia. Zasadniczo pozostaje to poza zakresem nadzoru sprawowanego przez Trybunał na poziomie europejskim, pod warunkiem że system taki nie narusza zasad określonych w Konwencji”³³. Co więcej, państwa-strony EKPCz korzystają z marginesu oceny także „przy podejmowaniu decyzji o odpowiedniej długości kar pozbawienia wolności za poszczególne przestępstwa”, a rolą Trybunału „nie jest określanie, jaki jest odpowiedni okres pozbawienia wolności w odniesieniu do konkretnego przestępstwa ani orzekanie o odpowiedniej długości aresztu lub innej kary, jaką powinna odbyć osoba po skazaniu przez właściwy sąd”³⁴. Margines swobody obejmuje przy tym również „swobodę wymierzania kar dożywocia wobec dorosłych przestępców za szczególnie poważne przestępstwa, takie jak morderstwo”, bowiem „nałożenie takiej kary na dorosłego przestępcę nie jest samo w sobie zabronione lub niezgodne z art. 3 lub jakimkolwiek innym artykułem Konwencji, w szczególności w przypadku, gdy taka kara nie jest obowiązkowa, ale jest wydawana przez niezależnego sędziego po rozważeniu przez niego wszystkich czynników łagodzących i obciążających występujących w danej sprawie”³⁵.

Standard wynikający z prawa do nadziei wymaga zapewnienia możliwości złagodzenia kary w sensie kontroli, która pozwoli władzom krajowym na ocenę, czy jakiegokolwiek zmiany u skazanego na dożywocie są wystarczająco znaczące, a także czy w trakcie odbywania kary nastąpił taki postęp w kierunku jego resocjalizacji, że można w konsekwencji uznać, iż dalsze pozbawienie wolności nie może być już uzasadnione względami penologicznymi³⁶. Margines oceny przysługuje jednak państwom w odniesieniu do formy, w jakiej powinna się odbyć taka kontrola, a także w odniesieniu do czasu, kiedy powinna ona zostać przeprowadzona w trakcie odbywania kary dożywotniego pozbawienia wolności przez skazanego³⁷.

Linie orzeczniczą ze sprawy *Vinter ETPCz* kontynuował w kolejnych orzeczeniach. W wyroku sprawie *Ocalan przeciwko Turcji* z 18 marca 2014 r. Trybunał zauważył, że obowiązujące ustawodawstwo w Turcji wyraźnie zabrania skarżącemu, jako osobie skazanej na karę dożywotniego pozbawienia wolności za przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu państwa, ubiegania się, w dowolnym momencie odbywania kary, o zwolnienie na podstawie uzasadnionych podstaw penologicznych³⁸. Wprawdzie turecki ustawodawca w dość regularnych odstępach czasu przyjmował ustawy o ogólnej lub częściowej amnestii (ten ostatni rodzaj prawa przyznaje zwolnienie warunkowe po minimalnym okresie), jednak ETPCz uznał, że nie ma dowodów na to, iż w przypadku skarżącego istniała realna perspektywa jego zwolnienia. Co więcej, obowiązujące

³³ *László Magyar przeciwko Węgrom*, § 46.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, § 47.

³⁶ *Ibidem*, § 50.

³⁷ *Ibidem*, § 51.

³⁸ Wyrok ETPCz z dnia 18 marca 2014 r. w sprawie *Ocalan przeciwko Turcji*, skargi nr 24069/03, 197/04, 6201/06 i 10464/07, HUDOC, § 203.

regulacje prawa tureckiego cechuje brak mechanizmu kontroli, w celu sprawdzenia, czy po upływie określonego minimalnego okresu pozbawienia wolności istnieją uzasadnione powody, aby kontynuować odbywanie kary pozbawienia wolności³⁹. Warto zwrócić uwagę, że władze tureckie powoływały się na to, iż skarżący został skazany na dożywocie bez możliwości wcześniejszego zwolnienia ze względu na popełnienie szczególnie poważnych przestępstw terrorystycznych. W odpowiedzi na ten argument Trybunał przypominał, że postanowienia art. 3 Konwencji nie dopuszczają żadnych odstępstw i zakazują nieludzkiego lub poniżającego karania w kategoriach bezwzględnych⁴⁰.

W konsekwencji ETPCz uznał, że orzeczona wobec skarżącego kara dożywocia nie może zostać uznana za podlegającą zmniejszeniu w rozumieniu art. 3 Konwencji, a zatem wymogi tego postanowienia nie zostały spełnione w przedmiotowej sprawie i dlatego nastąpiło jego naruszenie⁴¹. Trybunał zastrzegł jednocześnie, podobnie jak w wyroku Wielkiej Izby w sprawie *Vinter*, iż stwierdzenia naruszenia Konwencji w tym zakresie nie można rozumieć jako dającego skarżącemu perspektywę rychłego zwolnienia. Władze krajowe muszą bowiem przeprowadzić kontrolę w ramach procedury, która zostanie ustanowiona w drodze przyjęcia odpowiednich instrumentów prawnych zgodnie z zasadami określonymi przez Trybunał w § 111–113 wyroku Wielkiej Izby w sprawie *Vinter*⁴².

Naruszenie art. 3 Konwencji Trybunał orzekł także w sprawie Freddy'ego André Horiona, wielokrotnego mordercy, który został skazany za morderstwo pięciu osób najpierw w 1981 r. na karę śmierci, która została następnie zamieniona na karę dożywocia z uwagi na zniesienie kary śmierci w Belgii w lipcu 1996 r.⁴³ Stwierdzenie naruszenia art. 3 EKPCz wiązało się w tej sprawie z sytuacją impasu, w jakiej znalazł się skarżący od kilku lat. Impas ten wynikał z praktycznej niemożności umieszczenia go na oddziale psychiatrycznym z uwagi na jego status „skazanego”, pomimo że jego dalsze osadzenie w zakładzie karnym nie było już uważane za wskazane, zarówno ze względu na bezpieczeństwo publiczne, jak i cele jego resocjalizacji i reintegracji ze społeczeństwem⁴⁴. W rezultacie skarżącemu nie zapewniono realnej perspektywy zwolnienia, co skutkowało stwierdzeniem naruszenia art. 3 EKPCz⁴⁵.

Interesujące w tym kontekście jest także orzeczenie w sprawie *Bodein przeciwko Francji* z 13 listopada 2014 r., w którym Trybunał uznał, że dopuszczenie warunkowego zwolnienia osoby skazanej na dożywocie dopiero po 30 latach nie narusza Konwencji. W tej sprawie ETPCz ocenił zgodność Konwencji z regulacją art. 720-4 francuskiego kodeksu postępowania karnego, zgodnie z którą po upływie 30 lat pozbawienia wolności skazany może skorzystać z dostosowania wymiaru kary. Konieczne jest w takim

³⁹ *Ibidem*, § 204.

⁴⁰ *Ibidem*, § 205.

⁴¹ *Ibidem*, § 206–207.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Wyrok ETPCz z dnia 9 maja 2023 r. w sprawie *Horion przeciwko Belgii*, skarga nr 37928/20, HUDOC.

⁴⁴ *Ibidem*, § 69 i 75.

⁴⁵ *Ibidem*, § 74–76.

przypadku wydanie opinii przez trzech biegłych, którzy mają się wypowiedzieć w kwestii stwarzanego przez taką osobę zagrożenia. Dodatkowo wobec takiej osoby mogą być stosowane środki mające na celu kontrolę jej zachowania na wolności⁴⁶. Mechanizm ten został uznany za spełniający wymóg konwencyjnego standardu, bowiem jego warunki były znane skazanemu od początku odbywania kary. Natomiast wymogów tych nie spełnia ani możliwość ułaskawienia skazanego przez Prezydenta, z uwagi na uznaniowość tej instytucji, ani regulacja pozwalająca na opuszczenie zakładu karnego z powodów zdrowotnych⁴⁷.

2. Prawo do nadziei a polskie prawo karne

Zagadnienie zgodności kary dożywotniego pozbawienia wolności w świetle standardów praw człowieka podejmowane było od dawna w literaturze przedmiotu. Przykładowo jeszcze w 1995 r. Zbigniew Hołda pisał, niezwykle trafnie z perspektywy aktualnego orzecznictwa ETPCz w tym zakresie, że „wydaje się zresztą, iż sama natura kary dożywotniego pozbawienia wolności prowadzi do naruszenia praw człowieka. Ochrona praw człowieka, z poszanowaniem godności ludzkiej jako zasadą podstawową, czyni utrzymywanie lub – jak w naszym kraju – przywrócenie takiej kary sprawą wysoce dyskusyjną”⁴⁸.

W myśl nowelizacji kodeksu karnego z 2022 r.⁴⁹, która weszła w życie 1 października 2023 r., w związku ze zniesieniem kary 25 lat pozbawiania wolności oraz wydłużeniem kary terminowej pozbawiania wolności, po raz kolejny podniesiono progi warunkowych zwolnień. W przypadku kar skrajnie długich oraz dożywotniego pozbawiania wolności wspomnianą nowelą wprowadzono także możliwość wyłączenia warunkowego przedterminowego zwolnienia. Wymierzając karę dożywotniego pozbawienia wolności sprawcy za czyn popełniony przez niego po prawomocnym skazaniu za przestępstwo przeciwko życiu i zdrowiu, wolności, wolności seksualnej, bezpieczeństwu powszechnemu lub za przestępstwo o charakterze terrorystycznym na karę dożywotniego pozbawienia wolności albo karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 20 lat, sąd może orzec zakaz warunkowego zwolnienia. Podobnie wymierzając karę dożywotniego pozbawienia wolności, sąd może orzec zakaz warunkowego zwolnienia sprawcy, jeżeli charakter i okoliczności czynu oraz właściwości osobiste sprawcy wskazują, iż jego pozostawanie na wolności spowoduje trwale niebezpieczeństwo dla

⁴⁶ Wyrok ETPCz z dnia 13 listopada 2014 r. w sprawie *Bodein przeciwko Francji*, skarga nr 40014/10, HUDOC, § 58.

⁴⁷ *Ibidem*, § 59–61.

⁴⁸ Z. Hołda, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności (w świetle standardów ochrony praw człowieka)* [w:] *Standardy praw człowieka a polskie prawo karne*, red. J. Skupiński, J. Jakubowska-Hara, Warszawa 1995, s. 172.

⁴⁹ Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 2600).

życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób (art. 77 § 3 i 4 kodeksu karnego w brzmieniu z 1 października 2023 r.).

Wspomniana nowelizacja spotkała się ze słuszną krytyką w nauce już w fazie projektów i budowania założeń⁵⁰. Przeciwno temu rozwiązaniu podnosi się argumenty z obszaru prawa karnego, konstytucyjnego, praw człowieka, a także racje penologiczne i penitencjarne. Nie są to argumenty nowe. Zbigniew Hołda wskazywał już dawno, że kary skrajne w kodeksie karnym z 1997 r.⁵¹ budzą wątpliwości, a wysoki próg do warunkowego zwolnienia przy dożywotnim pozbawianiu wolności określony na 25 lat narusza postanowienia rezolucji (76)2 Komitetu Ministrów Rady Europy⁵², które rekomendują dużo niższe minima. Zgodnie z pkt 12 tego dokumentu sprawdzenie możliwości warunkowych przedterminowych zwolnień ma następować już po 8–14 latach⁵³. Wbrew zastrzeżeniom polski prawodawca nie wziął pod uwagę wątpliwości związanych z wyłączeniem tzw. prawa do nadziei⁵⁴, zwłaszcza tych w kontekście art. 3 EKPCz, czyli obaw o okrutne, niehumanitarne i poniżające traktowanie.

W polskim piśmiennictwie podnoszono wątpliwości co do praktyki stosowania warunkowych przedterminowych zwolnień. Zastrzeżenia budziła zwłaszcza praktyka płynąca z możliwości podwyższania formalnego progu z art. 77 § 2 k.k. w postaci odbycia 25 lat kary pozbawienia wolności⁵⁵, jak również arbitralność sądów w zakresie stosowania warunkowych zwolnień co do kar skrajnych⁵⁶. Józef Korecki przytoczył *casus*, w którym sąd, odmawiając udzielenia warunkowego zwolnienia, po raz piątasty stwierdził, że byłoby ono przedwcześnie („odległy koniec kary”), a po kilku miesiącach, w tej samej sprawie uznał, że ponad 19 lat pobytu w zakładzie karnym to wystarczająco długo⁵⁷. Spodziewano się racjonalizacji w stanowieniu i stosowaniu prawa, tymczasem jednak kolejny raz zwyciężył populizm penalny.

Zaostrzenie kursu polityki penitencjarnej widać przede wszystkim po przeanalizowaniu danych dotyczących przedterminowych zwolnień *in genere*. W statystykach

⁵⁰ Por. przypis nr 1, a także A. Jaworska-Wieloch, *Reforma prawa karnego w latach 2015–2019. Warunkowe zwolnienie – czy proponowane zmiany są racjonalne?* [w:] *Reforma prawa karnego w latach 2015–2019*, red. P. Góralski, A. Muszyńska, Warszawa 2020, s. 331–350.

⁵¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn.: Dz. U. z 2024 r., poz. 17; dalej: k.k.).

⁵² Rezolucja (76)2 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie postępowania ze skazanymi na kary długoterminowe (przyjęta dnia 17 lutego 1976 r. podczas 254. zgromadzenia delegatów ministrów).

⁵³ Por. Z. Hołda, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności...*, s. 174–176.

⁵⁴ K. Brownlee, *Punishment and Precious Emotions: A Hope Standard for Punishment*, „Oxford Journal of Legal Studies” 2021, vol. 41, no. 3, s. 602–603.

⁵⁵ Tak trafnie J. Lachowski, *Warunkowe zwolnienie z kary dożywotniego pozbawienia wolności – wybrane zagadnienia* [w:] *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015, s. 204.

⁵⁶ Por. M. Niełaczna, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie skazanych na kary skrajnie długie. Prawo do drugiej szansy* [w:] *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce...*, s. 223. Autorka zauważa dwie ambiwalentne i przeciwstawne tendencje w orzecznictwie sądów różnych apelacji.

⁵⁷ Por. J. Korecki, *Postanowienia sądów penitencjarnych w sprawach o warunkowe zwolnienie sprawców zabójstw odbywających karę 25 lat pozbawienia wolności* [w:] *Kary długoterminowe: polityka karna. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006, s. 333. Autor omawia szereg podobnych przypadków.

odnotowuje się wyraźny spadek liczby orzekanych warunkowych zwolnień. O ile w roku 2010 było 26 238 wniosków pozytywnie rozpatrzonych, to już w 2015 r. jedynie 14 880, w 2020 r. – 6158, w 2021 r. – 4973, zaś w 2022 r. tylko 5209⁵⁸. Spadająca liczba orzeczeń przy w miarę stabilnej liczbie osób przebywających w zakładach karnych pokazuje znaczące zaostrzenie polityki karnej i penitencjarnej. Wyjątkowo niskie są liczby warunkowych zwolnień z kar skrajnych. Według Marii Niełaczonej i Joanny Klimczak żaden z więźniów dożywotnich od 1995 r. (data przywrócenia kary dożywotniego pozbawienia wolności) do roku 2020 nie został w Polsce warunkowo zwolniony⁵⁹.

Gdy rozważamy warunkowe zwolnienie z kary skrajnej (dożywotniego pozbawienia wolności; dalej: kdpw), musimy precyzyjnie zdefiniować, o czym w istocie mówimy. Słusznie w piśmiennictwie zwraca się uwagę, że zwolnienie z zakładu karnego nie oznacza pełnej wolności. Porównując trendy światowe, należy zauważyć, że osoba zwalniana pozostaje w nadzorze, zazwyczaj do końca życia⁶⁰. W Polsce liczba osób odbywających kdpw systematycznie rośnie, co świadczy o braku zwolnień warunkowych⁶¹. Dla porównania w 2022 r. było 502 osadzonych odbywających kdpw, a w czwartym kwartale 2023 r. już 530 osadzonych.

Rozważając karę dożywotniego pozbawienia wolności należy mieć w pamięci, że kara ta sama w sobie była przedmiotem krytyki⁶². Jeszcze w toku prac nad kodeksem karnym z 1969 r. podnoszono szereg argumentów natury ogólnoludzkiej, ustrojowej, wychowawczej i praktycznej, w efekcie których kary tej kodeks nie przewidywał.

Józef Wąsik wskazywał, że kara dożywotniego pozbawienia wolności „jest ze swej istoty zaprzeczeniem oddziaływania poprawczego, bo ma charakter środka zabezpieczającego (jeśli nie bierzemy pod uwagę możliwości osiągnięcia reedukacji w połączeniu z instytucją warunkowego zwolnienia)”⁶³. Podważano sens tej kary, albowiem „więzienie dożywotnie przestało być dożywotnim z chwilą, gdy objęte zostało instytu-

⁵⁸ *Prawomocne skazania i warunkowe umorzenia osób dorosłych w latach 2001–2020 – czyn główny*, Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej, DSI FE Ministerstwo Sprawiedliwości, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie> [dostęp: 14.01.2024].

⁵⁹ Por. J. Klimczak, M. Niełaczonej, *Extreme criminal penalties – death penalty and life imprisonment in the Polish penal and penitentiary system*, „Archiwum Kryminologii” 2020, vol. 42, no. 1, s. 234–235. Autorki wskazują, że „By 1 January 2020, two prisoners with a life sentence had died a natural death, and none of those sentenced to this punishment in Poland had been granted conditional early release or clemency. For these reasons, the number of lifetime prisoners continues to increase, which will continue until they start to leave prison either through parole or death”.

⁶⁰ Por. D. van Zyl Smit, C. Appleton, *Life Imprisonment: A Global Human Rights Analysis*, Harvard 2019, s. 235 i nn.

⁶¹ Por. J. Warylewski, *Długoterminowe kary pozbawienia wolności – przyczynek do analizy statystycznej, jurydycznej i kryminologicznej* [w:] *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce...*, s. 182 i nn.

⁶² Por. R. Zawłocki, *Przeciw karze dożywotniego pozbawiania wolności w polskim prawie karnym*, RPEiS 1996, nr 2, s. 105 i nn.

⁶³ J. Wąsik, *Kara dożywotniego więzienia w Polsce*, Warszawa 1963, s. 77; *idem*, *Zmierzch kary dożywotniego więzienia*, „Nowe Prawo” 1962, nr 5, s. 656–669. W podobnym duchu wypowiadał się przed wojną W. Wolter, wskazując, że „Kara dożywotniego więzienia, podobnie jak kara śmierci, ma raczej charakter środka zabezpieczającego, o ile wykonana jest rzeczywiście dożywotnio”. W. Wolter, *Zarys systemu prawa karnego. Część ogólna. Tom II*, Kraków 1934, s. 37.

cją warunkowego przedterminowego zwolnienia⁶⁴. Eksponowano niehumanitarność kdpw. Jerzy Bafia stwierdził, że „samo istnienie kary, której założeniem jest, że człowiek ma całe życie przebywać w miejscu odosobnienia, z humanitarnego punktu widzenia wywołuje odruch oporu”⁶⁵. Inni powoływali się do tego na względy ustrojowe. Jerzy Śliwowski wskazywał przykładowo, że „u podłoża socjalistycznego ustawodawstwa karnego nie może trwać przekonanie o konieczności dożywotniej eliminacji człowieka”⁶⁶. Nadto obserwowano tendencję do rezygnacji z kary dożywotniego więzienia w wielu państwach⁶⁷. W jej miejsce wprowadzano wówczas długoterminowe kary pozbawienia wolności w wymiarze 20 lub 25 lat. Równolegle obowiązywała jednak kara śmierci.

Ostatecznie kodeks karny z 1969 r. nie przewidywał kdpw. Po jej przywróceniu w 1995 r. od początku podnoszono przeciwko niej szereg zastrzeżeń. Wprowadzono ją dla uspokojenia nastrojów społecznych po zniesieniu kary śmierci (mającej wielu zwolenników w społeczeństwie), przy pełnej świadomości wad wdrażanego rozwiązania. Wskazywano, że po rezygnacji z kary śmierci⁶⁸ „funkcje zabezpieczenia społeczeństwa przed najgroźniejszymi przestępcami może skutecznie przejąć kara dożywotniego pozbawienia wolności, która może także czynić zadość społecznemu poczuciu sprawiedliwości”⁶⁹.

Jednak wątpliwości co do kary dożywotniego pozbawienia wolności pozostały. W 2008 r. Leszek Wilk podnosił, że „w istocie kara dożywotniego pozbawienia wolności nie ma zbyt dobrej reputacji”⁷⁰. Autor dokonał swoistego podsumowania wcześniejszych sporów. Trafnie przyjął, że zarzuty wobec kdpw można sprowadzić do trzech podstawowych: 1) empirycznej fikcyjności, 2) niehumanitarnej beznadziejności i wynikającej z niej 3) bezkarności skazanych, gdyż skazany na tę karę może np. bezkarnie zabić w więzieniu zakładnika przy próbie ucieczki, gdyż jeżeli ustawodawstwo nie przewiduje kary śmierci, to nie ryzykuje niczym więcej niż to, na co został już skazany. Do przywołanych zarzutów należy dodać ten wynikający z elementarnych zasad

⁶⁴ W. Wolter, *Z problematyki wymiaru kary (średni wymiar kary)*, PiP 1958, z. 7, s. 19.

⁶⁵ J. Bafia, *System kar zasadniczych w k.k. z 1969 roku*, PiP 1969, z. 2, s. 11.

⁶⁶ J. Śliwowski, *Czasowe ramy kary pozbawienia wolności w projekcie k.k. PRL na tle przepisów socjalistycznego prawa karnego*, PiP 1957, z. 1, s. 124. Zob. przegląd głosów w dyskusji nad zniesieniem kdpw np. w: J. Korecki, *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*, Warszawa 1988, s. 7 i nn., a także E. Janiszewska-Talago, *Wykonywanie kar długoterminowego pozbawienia wolności*, Warszawa 1980.

⁶⁷ I. Andrejew, *Zarys prawa karnego państw socjalistycznych*, Warszawa 1975, s. 157; J. Korecki, *Kara 25 lat pozbawienia wolności...*, s. 20 i nn. Karę dożywotniego pozbawienia wolności zachowały: Niemiecka Republika Demokratyczna, Węgierska Republika Ludowa i Chińska Republika Ludowa.

⁶⁸ Warto dla porządku odnotować, że ta rezygnacja nie była jednomyślnie popierana, nawet w nauce były nieliczne wyjątki. Por. omówienie dyskusji w: J. Wojciechowska, *W sprawie zniesienia kary śmierci w Polsce* [w:] *Standardy praw człowieka...*, s. 157 i nn.

⁶⁹ Por. Projekt kodeksu karnego (redakcja z grudnia 1991 r.), Komisja do spraw Reformy Kodeksu Karnego, Zespół Prawa Karnego Materialnego i Wojskowego, cz. 2, Warszawa 1991, s. 30 oraz Projekt kodeksu karnego, Komisja do spraw Reformy Kodeksu Karnego, Zespół Prawa Karnego Materialnego i Wojskowego, cz. 2, Warszawa 1995, s. 24.

⁷⁰ L. Wilk, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności a instytucje warunkowego zwolnienia i prawa łaski*, Prok. i Pr. 2008, nr 10, s. 11.

klasycznego prawa karnego. Można byłoby go nazwać: 4) brakiem możliwości pomiaru adekwatności kary, a tym samym określenia ram retrybucyjnie pojmowanej sprawiedliwości. Nie można przewidzieć czasu życia skazanego i dobrać doń adekwatnej sankcji⁷¹. W istocie więc kara dożywotniego pozbawienia wolności jest środkiem zabezpieczającym.

Ponadto L. Wilk trafnie zauważył, że dwa pierwsze zarzuty do pewnego stopnia wzajemnie się wykluczają. Z jednej strony zarzuca się kdpw, że pozbawia ona nadziei, a z drugiej, że kara ta jest fikcyjna, gdyż bywała „niedożywotnia”. Dawniej wyliczano, ile w istocie trwa kara dożywotniego pozbawienia wolności⁷².

Obecnie, zwłaszcza po nowelizacji kodeksu karnego z lipca 2022 r., analizy te są w dużej mierze bezprzedmiotowe, gdyż nie odnotowuje się już *de facto* przedterminowych zwolnień.

Obowiązująca od 1 października 2023 r. nowelizacja kodeksu karnego jest oparta na populistycznych przesłankach pomijających zarówno ustalenia statystyczne, wiedzę kryminologiczną, jak i trendy orzecznictwa europejskiego. W Komunikacie Ministerstwa Sprawiedliwości stwierdzono, że „kary muszą być na tyle surowe, by skutecznie odstraszały przed popełnianiem przestępstw”, a ponadto że „sprawców poważnych przestępstw przeciwko życiu, zdrowiu, bezpieczeństwu i mieniu Polaków trzeba na długo izolować, by nie zagrażali społeczeństwu, a nie traktować ich ulgowo”⁷³. Autorzy nowelizacji przemilczeli fakt, że polski współczynnik prizonizacji już obecnie pozostaje jednym z najwyższych w Europie (blisko 200 przy średniej europejskiej na poziomie 104).

Ważkim problemem pojawiającym się w systemach penitencjarnych w Europie jest rosnący współczynnik samobójstw. W wielu krajach europejskich średni wskaźnik samobójstw w więzieniach wynosi ponad 10 na 10 000 więźniów. Francja ma obecnie jeden z najwyższych wskaźników samobójstw w więzieniach w Europie – 12,6 samobójstw na 10 000 więźniów w 2017 r. (dla porównania: Austria – 12,3, zaś Niemcy – 11,8). W Wielkiej Brytanii każdego roku około 100 osób, w tym dziesiątki młodych ludzi, odbierają sobie życie, gdy przebywają w więzieniu⁷⁴. W Polsce w podobnym czasie (przed pandemią COVID-19) stwierdzono: 3608 zdarzeń w 2017 r., 2637 – w 2018 r., 2594 zdarzenia w 2019 r., w tym: 25 samobójstw i 186 usiłowań popełnienia samobójstwa wśród osadzonych w 2017 r., 25 samobójstw i 168 usiłowań wśród osadzonych w 2018 r., 23 samobójstwa i 173 usiłowania wśród osadzonych w 2019 r.⁷⁵

Problem depresji i samobójstw dotyka, co oczywiste, także osoby skazane na karę dożywotniego pozbawienia wolności. Jak to ujął jeden z więźniów odbywających karę

⁷¹ R. Zawłocki, *Przeciw karze...*

⁷² Por. *ibidem*, s. 112–113.

⁷³ *Reforma Kodeksu karnego – bezpieczeństwo dla Polaków*, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/reforma-kodeksu-karnego-bezpieczenstwo-dla-polakow> [dostęp: 14.01.2024].

⁷⁴ Por. dane za: K. Brownlee, *Punishment and Precious Emotions...*

⁷⁵ A. Matłacz, *NIK po kontroli w więzieniach: celenie są przeludnione, ale brakuje funkcjonariuszy*, Prawo.pl, 9.10.2020, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/kontrola-nik-w-wiezniach-raport-2020,503686.html> [dostęp: 14.01.2024].

dożywocia bez możliwości zwolnienia warunkowego: „Życie w więzieniu to powolna, pełna bólu i cierpienia droga ku śmierci. Może byłoby lepiej, gdyby po prostu dali mi krzesło elektryczne i zakończyli moje życie zamiast dożywotniego wyroku, pozwalając mi gnąć w więzieniu. To nie służy żadnemu celowi. Staję się ciężarem dla wszystkich”⁷⁶.

Wnioski

Z orzecznictwa ETPCz dotyczącego prawa do nadziei wynikają w istocie konkretne normatywne konsekwencje, które mają odniesienie zarówno do kształtu regulacji kary dożywotniego pozbawienia wolności w prawie polskim, jak i do praktyki wykonywania tej kary. Istotą prawa do nadziei nie jest obowiązek wcześniejszego wypuszczania na wolność osób skazanych na kary pozbawienia wolności. Chodzi tu przede wszystkim o obowiązek zapewnienia takim osobom takiego mechanizmu przedterminowego zwolnienia, aby od samego początku odbywania kary dożywocia wiedziały one, co muszą zrobić, aby mogły się ubiegać o przedterminowe warunkowe zwolnienie, a także kiedy i na jakich warunkach takie zwolnienie może nastąpić. Ważne jest zapewnienie skazanym klarownej i realnej perspektywy możliwości przedterminowego warunkowego zwolnienia, a nie zapewnienie gwarancji takiego zwolnienia. ETPCz nie wyklucza bowiem, że skazany w konkretnej sytuacji spotka się z odmową przedterminowego warunkowego zwolnienia z uwagi np. na zagrożenie, jakie stwarza dla społeczeństwa. Co więcej, w trakcie odbywania kary dożywotniego pozbawienia wolności również nie mogą pojawiać się sytuacje, w których skazany nie wie, czy, kiedy i na jakich warunkach może się ubiegać o zwolnienie.

Nie ulega wątpliwości, że znowelizowane przepisy art. 77 § 3 i 4 k.k. przewidujące możliwość orzeczenia przez sąd zakazu stosowania warunkowego przedterminowego zwolnienia w przypadku wymierzenia kary dożywotniego pozbawienia wolności są sprzeczne z przedstawionymi tu wymogami prawa do nadziei. Dlatego też konieczna jest pilna nowelizacja tych przepisów, w przeciwnym razie Polska będzie przegrywać sprawy, które mogą być wnoszone przez osoby skazane na niepodlegające redukcji kary dożywotniego pozbawienia wolności.

Warto zaznaczyć, że standard strasburskiego prawa do nadziei nie polega na wymuszaniu na państwach-stronach EKPCz wypuszczania na wolność groźnych przestępców. Nie na tym polega istota tego prawa. Chodzi tu bowiem przede wszystkim o zapewnienie, iż także osoba skazana na dożywocie za najpoważniejsze przestępstwo ma prawo do poszanowania swojej godności dzięki zapewnieniu jej nawet bardzo odległej w czasie, ale realnej perspektywy przedterminowego zwolnienia. Wyraża się w tym istota współczesnej koncepcji praw człowieka, które przysługują wszystkim jednostkom, niezależnie od dzielących je różnic i sytuacji, w których się znalazły.

⁷⁶ Por. K. Reade, *Life imprisonment: A practice in desperate need of reform*, 2018, <https://www.penalreform.org/blog/life-imprisonment-a-practice-in-desperate-need-of-reform> [dostęp: 14.01.2024].

Literatura

- Andrejew I., *Zarys prawa karnego państw socjalistycznych*, Warszawa 1975.
- Bafia J., *System kar zasadniczych w k.k. z 1969 roku*, „Państwo i Prawo” 1969, z. 2.
- Barczak-Oplustil A., Małecki M., Tarapata S., Iwański M., *Ekspertyza. Populistyczna nowelizacja prawa karnego. Ustawa z dnia 7.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk senacki nr 762)*, Kraków, 19.07.2022, <https://kipk.pl/wp-content/uploads/2022/07/novelizacja2022.pdf>.
- Brownlee K., *Punishment and Precious Emotions: A Hope Standard for Punishment*, „Oxford Journal of Legal Studies” 2021, vol. 41, no. 3.
- Dawidziuk E., Kosyło A., Niełacznna M., *Dożywotnie więzienie na wokandzie trybunału strasburskiego*, Warszawa 2020.
- Hermeliński W., Nita-Światłowska B., *Kara dożywotniego pozbawienia wolności bez dostępu do warunkowego przedterminowego zwolnienia – refleksje w kontekście gwarancji wynikających z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Palestra” 2018, nr 10.
- Hołda Z., *Kara dożywotniego pozbawienia wolności (w świetle standardów ochrony praw człowieka)* [w:] *Standardy praw człowieka a polskie prawo karne*, red. J. Skupiński, J. Jakubowska-Hara, Warszawa 1995.
- Janiszewska-Talago E., *Wykonywanie kar długoterminowego pozbawienia wolności*, Warszawa 1980.
- Jaworska-Wieloch A., *Reforma prawa karnego w latach 2015–2019. Warunkowe zwolnienie – czy proponowane zmiany są racjonalne?* [w:] *Reforma prawa karnego w latach 2015–2019*, red. P. Góralski, A. Muszyńska, Warszawa 2020.
- Lachowski J., *Warunkowe zwolnienie z kary dożywotniego pozbawienia wolności – wybrane zagadnienia* [w:] *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015.
- Kisic N., King S., *Toward a More Lenient Law: Trends in Sentencing from the European Court of Human Rights*, „Human Rights Brief” 2014, vol. 21, no. 2.
- Klimczak M., Niełacznna J., *Extreme criminal penalties – death penalty and life imprisonment in the Polish penal and penitentiary system*, „Archiwum Kryminologii” 2020, vol. 42, no. 1.
- Korecki J., *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*, Warszawa 1988.
- Korecki J., *Postanowienia sądów penitencjarnych w sprawach o warunkowe zwolnienie sprawców zabójstw odbywających karę 25 lat pozbawienia wolności* [w:] *Kary długoterminowe: polityka karna. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006.
- Matłacz A., *NIK po kontroli w więzieniach: cele nie są przełudnione, ale brakuje funkcjonariuszy*, Prawo.pl, 9.10.2020, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/kontrola-nik-w-wiezieniach-raport-2020,503686.html>.
- Melezini M., *Wybrane problemy nowego podejścia do filozofii karania w świetle ustawy z 13 czerwca 2019 r.*, „Ius Novum” 2020, nr 2.
- Niełacznna M., *Warunkowe przedterminowe zwolnienie skazanych na kary skrajnie długie. Prawo do „drugiej szansy”* [w:] *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015.
- Płatek M., *Opinia prawna na temat Projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk 2154)*, <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/opinieBAS.xsp?nr=2154>.
- Reade K., *Life imprisonment: A practice in desperate need of reform*, 2018, <https://www.penalreform.org/blog/life-imprisonment-a-practice-in-desperate-need-of-reform>.

- Rotman E., *Do Criminal Offenders Have a Constitutional Right to Rehabilitation?*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 1986, vol. 77, no. 4.
- Śliwowski J., *Czasowe ramy kary pozbawiania wolności w projekcie k.k. PRL na tle przepisów socjalistycznego prawa karnego*, „Państwo i Prawo” 1957, z. 1.
- Tyburcy T., *Geneza i motywy wprowadzenia do Kodeksu karnego możliwości wymierzenia kary nie-redukowalnego dożywotniego pozbawiania wolności*, „Biuletyn Kryminologiczny” 2023, nr 30.
- van Zyl Smit D., Appleton C., *Life Imprisonment: A Global Human Rights Analysis*, Harvard 2019.
- Warylewski J., *Długoterminowe kary pozbawienia wolności – przyczynek do analizy statystycznej, jurydycznej i kryminologicznej* [w:] *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, red. W. Zalewski, Gdańsk 2015.
- Wąsik J., *Kara dożywotniego więzienia w Polsce*, Warszawa 1963.
- Wąsik J., *Zmierzch kary dożywotniego więzienia*, „Nowe Prawo” 1962, nr 5.
- Wiak K., Gądzik Z., *Zmiany w zakresie warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia kary w nowelizacji Kodeksu karnego z 7 lipca 2022 r.*, „Probacja” 2023, nr 1.
- Wilk L., *Kara dożywotniego pozbawienia wolności a instytucje warunkowego zwolnienia i prawa łaski*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 10.
- Wojciechowska J., *W sprawie zniesienia kary śmierci w Polsce* [w:] *Standardy praw człowieka a polskie prawo karne*, red. J. Skupiński, J. Jakubowska-Hara, Warszawa 1995.
- Wolter W., *Z problematyki wymiaru kary (średni wymiar kary)*, „Państwo i Prawo” 1958, z. 7.
- Wolter W., *Zarys systemu prawa karnego. Część ogólna. Tom II*, Kraków 1934.
- Zawłocki R., *Przeciw karze dożywotniego pozbawiania wolności w polskim prawie karnym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny” 1996, nr 2.

Streszczenie

Adam Wiśniewski, Wojciech Zalewski

Analiza instytucji wyłączenia możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia na podstawie standardów wynikających z orzecznictwa ETPCz

Autorzy poddają analizie jeden z najbardziej kontrowersyjnych efektów legislacyjnych nowelizacji kodeksu karnego z 7 lipca 2022 r. w postaci możliwości wykluczenia warunkowego przedterminowego zwolnienia przy wymierzaniu kary dożywotniego pozbawienia wolności. Punktem odniesienia jest orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, a zwłaszcza rozwinięty w tym orzecznictwie standard w postaci prawa do nadziei. Samo wymierzenie kary dożywotniego pozbawienia wolności dorosłemu sprawcy nie jest jako takie zakazane lub też uznawane za niezgodne z art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Problem z punktu widzenia zgodności z tym artykułem pojawia się wówczas, gdy wymierzona zostaje kara bezwzględnie dożywotniego pozbawienia wolności bez prawa do przedterminowego warunkowego zwolnienia (*irreducible life sentence*). Istotą prawa do nadziei nie jest obowiązek wcześniejszego wypuszczenia na wolność osób skazanych na kary pozbawienia wolności, lecz konieczność zapewnienia takim osobom takiego mechanizmu przedterminowego zwolnienia, aby od samego początku odbywania kary wiedziały one, co muszą zrobić, aby mogły ubiegać się o takie zwolnienie. Znowelizowane przepisy art. 77 § 3 i 4 kodeksu karnego przewidujące możliwość orzeczenia przez sąd zakazu stosowania warunkowego przedterminowego zwolnienia w przypadku wymierze-

nia kary dożywotniego pozbawienia wolności są sprzeczne z wymogami prawa do nadziei. Dlatego też konieczna jest pilna nowelizacja tych przepisów, w przeciwnym razie Polska przegrywać będzie sprawy, które mogą być wnoszone przez osoby skazane na niepodlegające redukcji kary dożywotniego pozbawienia wolności.

Słowa kluczowe: kara dożywotniego pozbawienia wolności, warunkowe przedterminowe zwolnienie, prawo do nadziei, Europejska Konwencja Praw Człowieka, Europejski Trybunał Praw Człowieka.

Summary

Adam Wiśniewski, Wojciech Zalewski

Analysis of the Institution of Excluding the Possibility of Conditional Early Release Based on Standards Resulting from Case Law of the ECHR

The authors analyze one of the most controversial legislative effects of the amendment to the Penal Code of 7 July 2022, in the form of the possibility of excluding conditional early release when imposing a life sentence. The point of reference is the case law of the European Court of Human Rights, especially the standard of the right to hope developed in its case law. The mere imposition of a life sentence on an adult perpetrator is not prohibited as such or considered inconsistent with Art. 3 of the European Convention on Human Rights. A problem from the point of view of compliance with this article arises when a sentence of absolute life imprisonment without the right to early conditional release (irreducible life sentence) is imposed. The essence of the right to hope is not the obligation to release people sentenced to imprisonment earlier, but the need to provide such persons with an early release mechanism so that they know from the very beginning of serving their sentence what they must do to be able to apply for such release. The amended provisions of Art. 77 § 3 and 4 of the Penal Code, which provide for the possibility for a court to prohibit the application of conditional early release when imposing a sentence of life imprisonment, are contrary to the requirements of the right to hope. Therefore, it is necessary urgently to amend these provisions, otherwise Poland will lose cases that may be brought by persons sentenced to life imprisonment that is not subject to reduction.

Keywords: life imprisonment, conditional early release, right to hope, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights.